

תעודות וזכרונות

מרדכי אלטשולר

שנותיו האחרונות של חיים לנסקי

יצירתו של חיים לנסקי רכשה לה זה מכבר מקום כבוד בספרות העברית המודרנית. אוספים של שיריו זכו מדי פעם להוצאות חדשות¹ ובאוניברסיטאות ישראל נכתבו עבודות מחקר על דרכו האמנותית². אך הפרטים הביוגרפיים על חייו של המשורר נשאבו עד עתה בעיקר ממכתבו אל אברהם קריב מיום 4 בינואר 1934³, משיריו, שעל אחדים מהם צויין תאריך ומקום כתיבתם⁴, ומקטעי זיכרונות על פגישות אקראי עם המשורר⁵. צרור המכתבים של חיים לנסקי לרעייתו, לבתו ולידידיו כמו גם האגרות שנכתבו אל המשורר, שהובאו לארץ על-ידי מיכאל סלונים⁶ והמתפרסמים כאן לראשונה, מאפשרים להשלים ולעיתים אף לסתור את המידע שהיה לנו על שנותיו האחרונות של המשורר.

- 1 "שירי חיים לנסקי", תל-אביב, תרצ"ט. "הענף הגדוע: חיים לנסקי — שירים, רשימות ומכתבים; אלישע רודין — שירים והגיונות". הביא לדפוס א. קריב, ירושלים, 1954 (להלן: לנסקי, 1954). חיים לנסקי, "מעבר נהר הלתי", תל-אביב, 1960 (להלן: לנסקי, 1960); "משירי חיים לנסקי", תל-אביב, 1973.
- 2 רחל פרנקל, "אדם ונוף — עיונים בעמדת הדובר במבחר שירי טבע ונוף של חיים לנסקי", עבודת גמר לתואר מוסמך באוניברסיטת תל-אביב, תשל"ו.
- 3 המכתב פורסם על ידי אברהם קריב (לנסקי, 1954, עמ' 181—186), תוך השמטת התאריך. בשולי המכתב נרשם השיר "אילן סומא" (שם, עמ' 61). תודתנו לארכיון "גנזים" שהעמיד לרשותנו את צילומו של המכתב.
- 4 עיין: שלמה גרודזנסקי, הקדמה לקובץ שיריו החדשים של לנסקי (לנסקי, 1960, עמ' 5—13). כן ראה: שולמית לבוא, חיים לנסקי ושירתו, בתוך ת. לנסקי, "ילקוט שירים", עמ' 9—32.
- 5 לנסקי, 1960, עמ' 207—260. יוסף רכן, על ימיו האחרונים של חיים לנסקי, "דבר", 14 בספטמבר 1962 (להלן: רכן). מלכה אלפר, לנסקי בעירתו (להלן: אלפר), "ספר דרצי"ן, תל-אביב, עמ' 135—138. דוד רבינוביץ, חברי החולמני חיים, שם, עמ' 141—142.
- 6 שרידי הארכיון של חיים לנסקי הובאו לארץ על ידי מיכאל סלונים ונמסרו לאברהם קריב. אחר מותו של אברהם קריב לא עלה בידי האלמנה למצוא את המכתבים האוריי-גינליים, הם מתפרסמים איפוא כאן על פי תצלומים שהכין מר סלונים. תודתנו למר מיכאל סלונים על מסירת התצלומים. בתוך צרור המכתבים היו גם שלשה שירים של חיים לנסקי, שלא ראו אור קודם לכן. שירים אלה הועברו על ידי אברהם קריב ל"מאזנים" ופורסמו בכתב עת זה בכרך ל"ח, חוב' 3, שבט תשל"ד, עמ' 23.

במחנה הסגר

חיים לנסקי נאסר בלנינגראד, כנראה, בנובמבר 1934, משמע לפני רצח סרגיי קירוב (1 בדצמבר 1934), רצח ששימש אות למסע של מאסרים והגליות המוניים. בשנת 1935 הגיעה לארץ-ישראל הידיעה על מאסרו של לנסקי, שגרמה צער ונקיפות מצפון בקרב אנשי העט. על המאסר כתב י. סערזוני: "הן יכולנו להצילו ובעצם דינו ורקנוהו לתוך כבשן הכליה"⁸. בראש הדואגים ליציאתו של לנסקי מברית-המועצות עמד חיים נחמן ביאליק, שכתב אליו ב-21 ביולי 1933: "רבות מחשבות בלב חברינו לגאולתך, אבל הידים קצרות ואולי גם כאן יעשה נס. הכל בידי שמים"⁹. בארץ ישראל דנו על יסודה של קרן להצלת לנסקי, שתאסוף 200 לירות ארץ ישראליות, שהיו דרושות לשם תשלום לשלטונות הסובייטיים בעד היתרי יציאה למשורר, לרעייתו ולבתו. לאחר שנדע בארץ-ישראל על מאסרו של חיים לנסקי, גברו הנסיונות להצלתו, שבהם השתתף גם מאכס ברוד¹⁰. על פעילות זו ניתן ללמוד ממכתבו של דוד שמעונוביץ, שבו כתב:

בענין לנסקי כתב יעקב רבינוביץ בשם ועד אגודת הסופרים וקלוב פ"אן למאכס ברוד. ברוד פנה לפריס לאחד הסופרים הקומוניסטיים הידועים ולא נענה. אחר כך כתב לרוסיה, לסופר קולצוב. המרכז העברי של קלוב פ"אן פנה למרכז העולמי של קלוב פ"אן (בלונדון) וקיבל תשובה ממנו, שלצערו הגדול אינו יכול להשפיע בענין זה.

פישל לחובר, שהעביר את מכתבו של שמעונוביץ אל שוחטמן (י"ג בשבט תרצ"ו) הוסיף, כי "הסופר בפריס, שמאכס ברוד פנה אליו, בענין זה הוא המשורר הגרמני ברכת"¹¹. אך כל המאמצים לא נשאו פרי וקריאתו הפומבית הנואשת של רבינוביץ "לעזרת חיים לנסקי", שפורסמה ב"דבר" ב-14 באוגוסט 1935 לא היה בה כדי להועיל יותר מן ההשתדלויות החשאיות.

אחר כארבע חודשים של חקירה ועינויים בבתי הכלא של לנינגראד הועבר לנסקי

7 באגרת לרעייתו מיום 7 בנובמבר 1939 כותב לנסקי כי נותרו לו עוד "22 ימים". עובדה זו מסתברת גם ממכתבו של מ. חיוג לאברהם קריב מיום 24 בדצמבר 1934: "חלה מחלה קשה מאד בעל ינגל-מאה", "העבר", אייר תשל"א, ספר י"ח, עמ' 265.

8 "גזית", תרצ"ד-ה, חוב' ה-ו, עמ' 80.

9 "אגרות חיים נחמן ביאליק", מכונסות וסדורות, בצרוף הערות על ידי פ. לחובר, תל-אביב, תרצ"ט, כרך 5, עמ' רנט.

10 מ. חיוג, המשורר העברי ממוסקבה, כתב לאברהם קריב ביום 18 במארס 1935: "בענין ינגל-מאה צריך עוד לפנות אל בעל 'נסיך ראובני' שבעיר הגולם. זה יכול לסייע בהרבה וסימוכים לי לדבר". במכתב מ-18 באפריל 1935 חזר חיוג על הצעה זו מפורשות: "אני רוצה להתחיל ע"ד ענין ינגל-מאה. צריך לפנות אל מאכס ברוד... הוא הרבה יכול לעשות וגם הבטיח לי כשהיה כאן עם תחילת החורף, אולם באחרונה נצחוהו הספקות. הן אני הייתי בשבילו בן-אדם זר לגמרי והענין הוא מסובך מאוד ורב ערך. כשיכתב לו צריך להזכיר לו שאני (הוא יודע את שמי הספרותי) נדברתי אתו על הפרטים והוא הבטיח לי הבטחה ברורה ומסוימת" ("העבר", ספר י"ח, עמ' 269, 272).

11 המכתבים שמורים באוסף שבדרון בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים. תודתנו לבית הספרים הלאומי על הרשות להשתמש במכתבים אלה.

באפריל 1935 למחנה שבמארינסק¹². העיירה הסיבירית מארינסק שוכנת על מסילת הברזל שבין נובוסביבסק וקראסנויארסק וסביבה נמצאו מחנות הסגר לרוב, שהשתייכו ל"מארלאג", היינו מרכז המחנות של מארינסק. ה"מארלאג" היה חלק מה"סיבלאג", משמע ממלכת המחנות של סיביר המערבית. במחנה זה פגש ברגר-ברזילי את חיים לנסקי, שהציג עצמו כחיים שטיינסון — שמו הרשמי של חיים לנסקי, שנטלו לעצמו בצאריצין (לימים סטאלינגראד ולאחר מכן וולגוגראד), לאחר בריחתו מגלות סאמארה בשנת 1924¹³. במחנה שבסביבות מארינסק עבד לנסקי כאחת עשרה שעות ביממה ב"חפירת יסודות לבית חרושת ענקי שהוקם במקום ההוא, סלילת כבישים, הקמת בניינים וכל הקשור בזו, כגון הובלת לבנים והנחתן, הכנת מלט, סידור חלקים מבטון-ברזל וכדומה"¹⁴. לנסקי היה חלש בגופו ולא עלה בידיו למלא את מכסת העבודה הדרושה, אולם הוא עשה כל מאמץ לבצעה על מנת שלא ליפול למעמסה על חבריו. על קשייו במילוי המכסה הקל במידה מסויימת ראש הקבוצה (בריגאדיר), הרוסי פוקטייב, שהוקיר את חיים לנסקי "על מזוג השקט, על הליכותיו הנעימות, על יחסו הטוב לחברים בעבודה, ובעיקר על ידיעותיו בספרות על הבנתו העמוקה בשירה, על בקיאותו בכל שביליה ונתיבותיה של הספרות הרוסית"¹⁵. היחס האוהד של ראש הקבוצה סייע איפוא ללנסקי להמשיך במלאכת היצירה, שבה היה שקוע גם תוך עבודתו וכאשר לעיתים היו מציעים לו לנוח "היה מחייך כילד שנתפס במעשה"משובה ומצטדק: 'רק עכשיו גמרתי את הבית השני של שירי' או: 'הנה אילו הנחתם לי הייתי מסיים עוד כמה חרוזים...'"¹⁶. אולם זמן שהותו של לנסקי במחנה זה לא האריך, כנראה, ימים. בידי שלטונות הנקב"ד היה נקוט קו שלא להניח לאסירים לשהות זמן רב מדי במחנה אחד כדי שלא יירקמו קשרים הדוקים יתר על המידה בין האסירים, קשרים שעשויים היו להוות מכשול לדיכוי הרגש האנושי. ואכן טולטל גם לנסקי ממחנה למחנה. על דרך יסוריו של המשורר מאז דצמבר 1935, עת נפרד ממנו ברגר-ברזילי, ועד יוני 1937 אין אנו יודעים דבר לעת עתה. אך המכתבים המתפרסמים כאן מאפשרים לתאר במדויק את מקומות הימצאותו של המשורר מיוני 1937 ועד לשחרורו בסוף נובמבר 1939. בשנתיים וחצי אלה שהה לנסקי במחנות שבקירבת העיירה טמיר-טאו¹⁷. בסביבות

12 בשיר "אילן דקשט" צוין: "לנינגראד, במאסר, 31.3.35", ובשיר "ערביי צפון" נרשם: "מארינסק, סיביר, 14.5.1935" (לנסקי, 1960, עמ' 196, 198). גם י. בן-מש (ברגר-ברזילי) מציין, כי לנסקי הגיע למחנה הסגר במארינסק בתחילת אפריל, שם, עמ' 239. על ענין זה כתב לנסקי לקריב: "בראש הענה תרפ"ד אני גונב את הגבול. אנג-נתפס על הטריטוריה הסובייטית. 2 חדשים בקרנטין בסביבות בוריסוב. חודש נסיעה באטאפ, שולחים לסאמרה, נותנים תעודה: 'האזרח פלוני אלמוני נתין סובייטי עם כל הזכויות ואין לו רשות לצאת מן העיר במשך שנתיים'. אני בורח. בצאריצין אני משנה את שמי" (לנסקי, 1954, עמ' 185).

14 זכרונות ברגר-ברזילי, לנסקי, 1960, עמ' 246.

15 שם, עמ' 247-248.

16 שם, עמ' 248.

17 על עיירה זו ראה: "Краткая географическая энциклопедия", Москва; (להלן: אנציק. גיאוגרפית); 1964, том 4, стр. 94 "Большая советская энциклопедия", Москва, 1956, том 42, стр. 94. (להלן: אנציק. סובייטית).

עיירה זו, השוכנת באיזור של גורנאיה שוריה, לא הרחק מן הגבול בין ברית- המועצות ולרפובליקה העממית של מונגוליה, נמצאה רשת מחנות הסגר מסונפים ל"גורשלאג", שהיה חלק ממלכת ה"סיבלאג". באיזור ההררי של גורנאיה שוריה, המבוותר בגיאיות עמוקים ושהטמפרטורה מגיעה בו בחודש ינואר לארבעים מעלות מתחת לאפס¹⁸, בנו האסירים מסילות ברזל וסללו כבישים. המחנות בגורנאיה שוריה "היו ידועים לאימה בקטלונתם של שיטות העבודה והעונשין הנהוגים בהם"¹⁹. אין תמה אפוא, כי מאמצע שנת 1937 לא עלה עוד בידי המשורר להעביר משיריו לארץ-ישראל והפואמה "מעשה בעגור", שנועדה להישלח לארץ, כפי שמלמד מכתב הלונ²⁰, הגיעה לתעודתה רק בשלהי שנות החמישים. אך בנוסף לתנאים הקשים בגורנאיה שוריה, שהיקשו על העברת יצירותיו לארץ-ישראל, חל הניתוק בין המשורר לארץ גם בגלל שאשתו בתיה עזבה את לנינגראד²¹.

לנסקי הכיר את בתיה בשלהי שנות העשרים וכתב על כך לידידו סערוני: "רק אל תצחק לי: נתאהבתי! היא נחמודת, אבל אינה רוצה לדעת כלום מעברית ומשירי"²². בתיה, שלנסקי כינה אותה בחיבה ביטוצ'קה ובאסיע, באה ללנינגראד מן העיירה פריילוקי, שבה המשיכו להתגורר אמה ושתי אחיותיה²³. בשנת 1929 נשא לנסקי את בתיה ונולדה להם בת — תמר²⁴. לנסקי עבד בבית-הרושת והרוויח מעט בעוד אשתו התופרת היתה המפרנסת העיקרית "זוה דכדך את רוחו של המשורר"²⁵. יחסה של בתיה אל בעלה היה, כנראה, סבוך ורב סתירות. היא לא היתה "אוהדת את בת שירתו ומבליגה" על השירה בכלל והעברית והיהודית לזרא לה²⁶, אך בסתר לבה החמיא לה, קרוב לוודאי, להיות רעיתו של משורר. היא אהבה את חיים לנסקי ובו בזמן, כנראה, חשה כאב צורב, כי בגלל היותו משורר עברי עליה לחיות במצוקה מתמדת. מתוך סתירות אלה ניתן להבין את העובדה, שחרף

18 אנציקלופדיה סובייטית, כרך 12, עמ' 112—113 וכן מהדורה שלישית של הנ"ל, כרך 7, עמ' 91.

19 מבוא מאת ש. גרודונסקי, לנסקי, 1960, עמ' 6.

20 בעמוד הרביעי בכתב היד של הפואמה כתוב: "פיכמן היקר והנכבד! בטיחותי אשר בה אני שולח לך את חרוזי נמצאת תמיד ביחס הפוך אל מספר טוריהם. הלואי ושיר ארוך זה לא יאמת את חששי. די יקרת בעיני כי אדאיב את לבך בדברים לא מתוקים. אם נכשלת — סלח לי, — לאו כל קפיצה עולה יפה. אפשר ואצליח בפעם אחרת. שלך ח. לנסקי.

פ"ש לבבית לברש, ללמדן, לקריבורוצ'קה וכל אנשי שלומנו. נ.ב. בקשה אחת לי אליך — אנא שלח לי (ע"פ כתובתי הביתית) את מילונו של גרוזובסקי וילין, ואם מצאתי חן בעיניך זכני באחד מספרי יצירותיך שיצאו לאור אחר שנות המלחמה. י"ב אב תרצ"ו" (כתב היד שמור במרכז לחקר ולתיעוד יהדות מזרח אירופה באוניברסיטה העברית בירושלים. ראה גם: "מולד", כרך כ, חוב' 196—197, ספטמבר—אוקטובר 1962, עמ' 379—383).

21 לא עלה בידינו לברר האם משפחת לנסקי עזבה את לנינגרד מרצונה או הוגלתה.

22 "גזית", תרצ"ד—ה, חוב' ה—ו, עמ' 80.

23 עיין באגרות לא—לג.

24 לנסקי, 1954, עמ' 185.

25 א. זרחין לפני המאסר ולאחר השחרור (להלן: זרחין), לנסקי, 1960, עמ' 257.

26 שם, שם.

הסיכון הכרוך בדבר היא טיפלה בהעברת שיריו לארץ כל עוד ישבה בלנינגראד.²⁷ לאחר שאשתו ובתו של לנסקי עברו או הוגלו מלנינגראד לאק-בולאק, נותק איפוא לחלוטין הקשר בין המשורר לבין ארץ-ישראל.

בשנתיים וחצי שבין יוני 1937 לסוף נובמבר 1939 נמצא לנסקי בחמישה מחנות והועבר ממקום ומקום שבע פעמים, לפי הפירוט הבא:

מחנה מספר 5	יוני 1937—מארס 1938
מחנה מספר 16	אפריל 1938
מחנה מספר 9	מאי—דצמבר 1938
מחנה מספר 13	דצמבר 1938 — מארס 1939
מחנה מספר 9	אפריל—מאי 1939
מחנה מספר 22	יוני—יולי 1939
מחנה מספר 9	אוגוסט—נובמבר 1939

שלושים המכתבים של חיים לנסקי לרעייתו ולבתו, שנכתבו מ-8 בינואר 1938 ועד ל-7 בנובמבר 1939, מגלים טפח מסבלו של המשורר המטולטל מיאוש לתקווה וחוזר חלילה.

בחורף 1937—1938 הורע עד מאוד מצבו של חיים לנסקי. מהעבודה בכפור העז קפאו אצבעותיו.

מצב אצבעותי קשה מאוד. הן מלאות מוגלה וכואבות בצורה שלא תיאמן. כבר חודש ימים שאיני יכול להתרחץ — כתב לרעייתו ב-17 בינואר 1938 — פרצופי דומה לזה של מנקה-ארובות וידי — כאלה של תושב אפריקה המרכזית (ב) ²⁸.

על אף מאמציו המרובים של המשורר לא עלה בידיו למלא את מכסת העבודה הדרושה. "אי הצלחתי השיטתית למלא את המכסה — כתב ב-8 בינואר 1938 — נתפסת לא כתוצאה ממצב בריאותי הירוד אלא כחבלה מכוונת" (א). כעונש על "חבלה" זו הושלך לנסקי בחודש דצמבר הקר לעשרה ימי צינוק; מנעו ממנו לקנות בדוכן המכירה של המחנה את מעט הסוכר שנמכר לאסירים ואף סרבו למסור לו את החבילה הזעירה שנתקבלה מאשתו (א). בנוסף להתנכלות מצד שלטונות המחנה סבל לנסקי מנחת זרועם של האסירים.

כל חלאת המין האנושי מתעללת בי — כתב ב-8 בינואר 1938. לעיתים קרובות אשמע את הכינוי "פרצוף של יהודון" ולא אחת גם אספוג מהלומות אגרוף. מינהלת המחנה שלנו מתייחסת בליבראליות רבה למעליבי" (א).

מעט המזון שהצליחה רעייתו לחסוך מפיה ולשלוח נגנב ו"סחבו אפילו את הקדירה עם המרק שבתוכו" (ב); "פרצו את הארגז ורוקנו את כל תכולתו" (ג).

הסבל הגופני כרוך היה בעינויי נפש. "אינן במה להגיס את געגועי הקשים-כמוות

27 על עובדת העברה של השירים באמצעות אשתו מרמו מכתבו של לנסקי לפיכמן, שבו הוא מבקש לשלוח ספרים על כתובתו הביתית (ראה הערה 20 לעיל).

28 המספרים בסוגריים מצביעים על המכתבים המתפרסמים כאן.

ואת השעמום המענה. אין ספרים ועיתונים" (ב). "כל כתבי היד שלי נעלמו לבלתי שוב" (ג), כתב לרעיתו. הגנבים לא הותירו למשורר אפילו פיסת נייר והוא נאלץ לשחזר את שיריו ולכתבם על שולי ספר, שנותר לו לפליטה (ג). הדאגה המתמדת לסיפוק הצרכים הראשוניים של הגוף העיקה אף היא על המשורר. "והמחשבות — מחשבות רק על אוכל, על אוכל. ראי להיכן הגעת" (ב) — כתב לנסקי. אך גם העזרה הזעומה מרעיתו דידכה אותו וגרמה לו לייסורי נפש.

החבילות הזו הביאה אלי ידיעות עצובות. משקלה הקל העיד על מצבך החומרי הקשה. עד כמה מר לי, שאני גוזל מפיך את הפירוים האחרונים! אני עצמי כבר איני יודע כיצד להתנהג, הלהודות לך אם לנוזף כך על נדיבותך... ראי לאיזה חוסר בושה היא [תאוות לחיים] הביאה אותי — אני מבקש תמיכה חומרית ממך, האומללה! צר לי! (ד).

אין תמה איפוא, כי ברגעים הקשים כתב לנסקי: "לי נדמה שלא אעצור כוח עד האביב. ימי האחרונים הגיעו" (ב), אך די היה שישוחרר שבועות מספר מן העבודה המפרכת כדי שתתגלה בו "תאוות חיתית ועיקשת לחיים" (ד). עם העברתו של לנסקי למחנה מספר 16 חל שיפור מזערי בתנאי חייו החומריים (ו). אך הדרך ברגל מן המחנה הקודם והסימנים הראשונים למחלת הלב (נפיחות הרגליים) והתחושה ש"אני הרוס מבחינה פיסית ומוסרית" מביאה את המשורר "רק [ל] שאיפה אחת — למות במהרה" (ז). מאז בואו של לנסקי למחנה מספר 13, בדצמבר 1938, השתפר מצבו החומרי, אך בריאותו היתה כבר הרוסה ללא תקנה.

בהשוואה לשנה שעברה מצבי טוב יותר לאין שיעור. בצריף חם והשכנים אינם רעים במיוחד, השלטונות אנושיים, והחשוב מכל — בריאותי מניחה את הדעת. גופי אינו מכוסה מורסות, אצבעותי אינן קפואות והנפיחות נעלמה מרגלי. הסימנים החיצוניים, למיצער, של מחלתי העיקרית (מחלת הלב) גם הם נעדרים. מום הלב שלי מורגש רק כשאני מטפס במעלה גבעה ובשעת העבודה — הדופק נעשה מהיר יותר, הנשימה נעשית מהירה ותכופה אני נחנק (יא).

בתנאים חדשים אלה גברה איפוא בלנסקי ה"תקווה שעם תום תקופת מאסרי, ישאנו הגורל שוב זה אל זו... (יב), בקרוב אשוב הביתה ונראה חיי רווחה ונחת" (יח). האמונה והתקווה בחיים מוצאים להן ביטוי בבקשותיו החוזרות ונשנות לספרים (בייחוד שירי פושקין) ובתאוות הקריאה. אך תשוקה זו לא באה על סיפוקה. אף בתנאים הטובים לכאורה נאלץ לנסקי לעבוד שעות רבות ולא עלה בידו למלא את מכסת העבודה הדרושה. גם בתנאים הטובים ביותר מכל שידע בשנות מאסרו, בנקודה 16 של המחנה, שבה נמצא לנסקי ביוני—יולי 1939, הוא חש כ"כלוא במעגל הסגור של עבודה, אכילה ושינה. לא נותר אף רגע חופשי אחד בשביל היצירה" (כד). ניסיונותיו לתרגם את "הטבוע" של פושקין לא עלו בידו מפאת המחסור בזמן והדבר גרם עגמת נפש למשורר. "העקרות היצירתית מענה אותי... אני חי חיי צמח" (כד). אך ככל שקרב והלך מועד השחרור וככל שגברה בלנסקי

התקווה, כי יצא מהגיהנום של המחנות כן עלו וצפו בו הספקות וחרדות לגבי העתיד. המשורר צפה בכליון עיניים להתאחד עם משפחתו, אך בעת ובעונה אחת כירסם בבני הזוג החשש מפני פגישה זו וטפח מחשש זה מוצא את ביטויו גם במכתבים. על מנת לעודד את רעיתו כתב לנסקי ש"הכל אומרים, שאני נראה צעיר מכפי שנותי. הושבים שגילי אינו עולה על 27 שנים" (כג). דברים אלה עוררו, כנראה, חרדות בלב אשתו, שהודיעה לו, כי היא הזדקנה והוא לבטח לא ירצה בה עוד. על מנת להרגיעה השיב לנסקי: "מצבי אף גרוע משלך. אף כי נראה אני צעיר, חש אני עצמי כזקן שאבד עליו כלח... כדי להרגיעך, אשתדל להעניק גם לחיצוניותי את המראה המזדקן — אזקין עצמי בעזרת זקן" (כה). תוך תשובה זו הרהר המשורר על חייו עם רעיתו וכתב: "אביבנו חלף לו בדהרה, הקייץ עבר בפרידה והנה הגיע הסתיו" (כה). לנסקי חש עצמו, כנראה, כאשם על סבלות אשתו ותחושה זו אף גברה נוכח סימני השאלה הרבים לגבי העתיד והידיעה שגם בעתיד תיפול עיקר המעמסה על שכמה של רעיתו.

אחת הבעיות, שהטרידו את לנסקי כבר כחצי שנה לפני שחרורו, היא השאלה בדבר מקום מגורי המשפחה. הוא ביקש את אשתו "איכשהו להשתדל ולקבל רישיון לשינוי מקום-המגורים, ולא ללכת לאיבוד באק-בולאק הארורה" (כ). "אק-בולאק הוא המקום הפחות מתאים בשבילי. נסי, השתדלי להשיג רישיון מעבר לטאשקנט או לעיר דרומית אחרת" (כג), חזר וביקש לנסקי במכתב מ־31 במאי 1939. "הנה מתקרב יום מאסרי האחרון — חזר וכתב ב־30 ביוני — כיצד זה אחיה באותה מאורת דובים שאליה השליכך הגורל" (כד). אך עד לשחרורו לא עלה, כנראה, בידי רעיתו של לנסקי להשיג רישיון לשינוי מקום המגורים.

אחר השחרור

על גורלו של לנסקי אחר השחרור ממחנה ההסגר היו בידינו עד עתה חמש עדויות מקוטעות בלבד:

(א) ציון על מחברת "שירים, בלדות ופואימות", שהגיעה לארץ בשנת 1958, "תרפ"ה—ת"ש, לנינגראד" ורישום בכתב יד שונה מזה של המחברת כולה "4.10.40", שניתן לשער, כי זה התאריך שגרשם בידי מקבל המחברת מידי מחברה²⁹;

(ב) בסוף השיר "יום" רשם המשורר: "וישרה זוטרטא, 29.8.40"³⁰;

(ג) על מחברת שנייה מעזבונו של לנסקי שהגיעה לארץ ב־1958 ציין: "מ. לרמונטוב, מצירי, תרגם ח. לנסקי, לנינגראד—מוסקבה—וישרה זוטא, 19.1.41—14.10.40"³¹;

(ד) אלכסנדר זארחין מספר בזיכרונותיו:

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה אני התגוררתי במוסקבה ולנסקי הגיע לכאן

29 לנסקי, 1960, עמ' 39.

30 שם, עמ' 143—144.

31 התרגום פורסם ב"מולד", כרך כ"ג, חוב' 205—207, אוקטובר—נובמבר 1965, עמ' 411—421. המביא לדפוס לא הביא העתקה מדויקת של הרישום על שער המחברת והשמיט את התבות "לנינגראד—מוסקבה".

מסטאראיה-רוסא שליד פסקוב. הוא בא לבירה להשתדל אצל השלטונות בענייני עבודה ולקבל רישיון לחזור ללנינגראד.³²

על סמך ידיעות אלה הסיק שלמה גרודזנסקי, כי לנסקי

חזר [ללנינגראד] בשנת 1939 או 1940, לאחר שריצה את "עוונו" ... [ו]יש להניח, כי בין שנת 1940 ו-1941 העבירו את לנסקי ממוסקבה, או מלנינגראד, למאלאיה וישרה, למחנה הסגר או ל"גירוש" ב"וישרה זוטא"³³.

(ה) זיכרונות של מהנדס מקראקוב, יוסף רכן, שהפלישה הגרמנית הבריחה לבדית-המועצות ושם נקלע למחנות ההסגר הסובייטיים. הוא מספר, כי נפגש עם חיים לנסקי במחנות סיביר בקיץ 1942 ומוסר, כי במחנות אלה מת לנסקי בחורף 1942—1943.³⁴

תשעת המכתבים של לנסקי (לא—לט) ושש האגרות אליו (מג—מח) המתפרסמים כאן מגלים טפח מחייו ונדודיו של המשורר מסוף 1939 ועד מארס 1943 ויש בהם כדי לאשר חלק מן הידיעות שהיו בידינו עד עתה, בעוד שהם מערערים ידיעות אחרות.

עם שחרורו בנובמבר 1939 שב לנסקי לרעייתו ולבתו לאק-בולאק. לעיירה ש"מועט [בה] הירק ... במקום זה ירוקים הם הקרונות ובקרוב יהיו גם הפנים של בני האדם דומים להם" (לא). ביושבו בעיירה נידחת זו הקדיש זמן רב לבתו, אולי כדי לפצותה במעט על שנות הניתוק והסבל. הוא לימד את תמר בת העשר עברית³⁵ והיה "מתרוצץ ... כעכבר מורעל כדי למצוא בשביל הילדה ... לחם" (לא). בחמשת חודשי

32 זרחין, עמ' 259.

33 לנסקי, 1960, עמ' 6.

34 כיון שזכרונותיו של יוסף רכן היו עד עתה העדות היחידה על ימיו האחרונים של חיים לנסקי, יש מקום להביאן בהרחבה.

"האונתי לשידור 'קול ישראל' על חיים לנסקי ז"ל שנפטר במחנה הסגר בסיביר בחורף 1942/43. הבינתי מהשידור שתולדות חייו ידועים רק עד שנת 1940. לפיכך רוצה אני לספר על החודשים האחרונים של לנסקי. נפגשתי אתו ביולי 1942 בסיביר, במחנה של נקב"ד מס' 53. המחנה היה חקלאי ונשלחתי לשם ממחנה אחר יחד עם חמישים איש והלכנו ממחנה המחנה יום ולילה. במשלות זה היינו שני יהודים, השני היה מוסקבאי צעיר, שאסרו אותו בגלל ציונותו; הוא דיבר עברית והיה אחרי כן חזן בימים הנוראים במחנה של נכים. היהודי הזה וידע אותי במחנה החדש אל חיים לנסקי. בזמן ההוא לא ידעתי עדיין עברית, אך בכל זאת התקרבותי אל לנסקי במהירות ושוחחנו יידיש או רוסית. הוא היה קטן קומה ומפני שהיה כבר כשלוש שנים עצור (עד כמה שאני זוכר) רוה וחלש מאד, באפיסת כוחות ממש ... מובן שלא רק לנסקי, אלא גם אני, שהייתי חזק ממנו, חליתי ונתנו לנו עבודה בחפירה ליד המחנה. אבל גם בעבודה זו לא יכול היה לנסקי למלא את הנורמה, והוא קיבל רק 400 גרם לחם ולפעמים לא נתנו לו אפילו מרק בצהריים ... מאותו זמן לא ראיתי את חיים לנסקי — אותי שלחו באביב 1943 למחנה של נכים. לנסקי בא מקנסק לבית חולים, אבל רוב החולים מתו אף הם ברעב. אילו חי לנסקי ב-1943 היו שולחים גם אותו למחנה של נכים בו הייתי כולא 5 שנים. לפי כך משוכנע אני שהוא נפטר במחנה קנסק בחורף 1942—1943" ("דבר", 14 בספטמבר 1962).

35 ראה צלום בעמ' 152.

מגוריו של לנסקי באק-בולאק הוא עסק, קרוב לוודאי, בכינוס והעתקה של שיריו באותה המחברת שהגיעה לארץ ב-1958 ופורסמה בספרו "מעבר נהר הלת".
אחר שובו של לנסקי מן המאסר החלה אשתו לטפל במשנה מרץ בענין קבלת היתר לשוב ללנינגראד. היא הגישה תביעה לבית המשפט בלנינגראד להחזיר לה את חדר מגוריה. ההפתעת רבים זכתה בתיה לנסקי — בשמה הרשמי בתיה שטיינסון — במשפט. במאי או יוני 1940 עברה איפוא רעיתו של חיים לנסקי להתגורר עם בתה בלנינגראד.

לנסקי, לעומת זאת, לא קיבל רשות לשוב ללנינגראד וכתב לחותנתו ולגיסותיו: "לאן אפנה אני — רק אלהים יודע" (לא). לפני כן שקלה, כנראה, משפחת לנסקי אפשרות לעבור לפריילוקי, מקום מגוריה של משפחת רעיתו, אך בעיקבות הידיעות על המצוקה הכלכלית בעיירה ובעיקר לאחר שנתקבל ההיתר לשובה של האשה והבת ללנינגראד ירדה אפשרות זו מן הפרק. בעיקבות עזיבת המשפחה את אק-בולאק ושובה ללנינגראד לא ראה עוד חיים לנסקי כל טעם להשאר בעיירה שכוחת-אל זו וגם הוא נסע ללנינגראד. כיוון שהישיבה בעיר זאת היתה אסורה עליו, הוא התגורר באופן רשמי במאליה וישרה ושם אכן כתב את השיר "יום". אך למעשה התגורר לנסקי בלנינגראד באופן בלתי חוקי, כפי שביטא זאת במכתב לחותנתו וגיסותיו: "אני עדיין מתהלך כמו בעולם התוהו. במקום שאני לן אינני שווה ביום ובמקום שאני שווה ביום אינני לן" (לב). מצב זה ערער את יחסיו עם רעיתו והוא אף שקל אפשרות להתגרש ממנה. ייתכן שעל התערערות היחסים בין חיים לנסקי לרעיתו השפיעה גם התמורה שחלה בחייו: "הוא נתפס להלך רוח דתי", כפי שנוכר אלכסנדר זרחין³⁶. רמו לכך ניתן אולי למצוא גם במכתבו של לנסקי לחותנתו וגיסותיו, שבו ציין "איך הדבר עומד עד כדי כך שאפרד מבוניה מטעמים אידיאולוגיים" (לג).

באותה עת פנה לנסקי לאנדרי ז'דאנוב, ששימש מזכיר המפלגה הקומוניסטית של המחוז והעיר לנינגראד וביקש, כנראה, רשות להתיישב בלנינגראד או אולי במקום מגורי דודתו — העיירה דרצ'ין. לשם כך נסע לנסקי למוסקבה ובשהותו שם עבד על תרגום הפואמה של לרמונטוב "מצירי"³⁷. עם שובו ללנינגראד באוקטובר או בנובמבר 1940 התברר ללנסקי, כי בקשתו נדחתה והמשך ישיבתו הבלתי חוקית בעיר מסכנת אותו. ידידיו שכנעו אותו, כי יעזוב את העיר וישוב למאליה וישרה, עיירה השוכנת כ-190 ק"מ מלנינגראד. בעיירה זו התגוררו מספר משפחות יהודיות ובתוכן גם כאלה ששמרו מצוות. אחת המשפחות הזמינה את לנסקי לימי הפסח והזמנה זו שימשה לגביו זיק אור באפילת חייו במאליה וישרה.

אולם, אף במקום זה התקשה לנסקי למצוא מקום מגורים ועבודה: "בשואלי על חדר [משיבים]: 'אתמול היה'; על עבודה [אומרים]: 'מחר תהיה'. לך והוכח להם כי אתה קיים גם כיום... הלוואי יבוא במהרה הקץ, נמאס" (לה), כתב לידיד. אך למרות תנאים אלה לא הפסיק את יצירתו ועבד על תרגום הפואמה "מצירי" מאת לרמונטוב (לה). לנסקי היה מוכן לקבל כל עבודה שתאפשר לו להתקיים ושלא יצטרך להיזקק לעזרת הזולת:

36 זרחין, עמ' 260.

37 עיין בזכרונותיו של אלכסנדר זרחין, שם, עמ' 259 וכן ראה הערה 31 לעיל.

הבטיחו לתת לי מקלט כל שהוא בקואופראטיב לאריות צבעים. העבודה מלוכלכת, אך מוטב לזהם את בלויי בגדי בכל מיני לובן וחזירית והשטן יודע בעוד איזה סחי מאשר להסמיק בפני אנשים ללא מדים ולהחזויר נוכח בעלי המדים. כתיבת שירים היא בעיני אלה כמו בעיני אלה בזבזו זמן לריק. והרי להתקיים גם צריך (לו).

במצוקתו החומרית והרוחנית מצא לנסקי נחמה פורתא בחידוש הקשר עם שארי בשרו מדרצי'ן. הילדות והנעורים בבית סבא בעיירה דרצי'ן השאירו עיקבות עמוקים בנפשו של המשורר ושימשו אחד מהצירים המרכזיים ביצירתו.³⁸ צב. שלהי שנות העשרים עמד³⁹, כנראה, לנסקי בקשר מכתבים עם דודתו בתיה מדרצי'ן⁴⁰. במרוצת הזמן, וכנראה בעיקר אחר המאסר, נותק הקשר. אין תימה איפוא, כי סיפוחה של בילורוסיה המערבית לברית-המועצות גרם להתרגשותו של המשורר

עד דמעות — הרי זה האיחוד מחדש של מולדתי עם ברית-המועצות. כולי תקווה — כתב לרעייתו — שבעתיד הקרוב אוכל לבקר בחבל הארץ החביב, שבו זרמה לה ילדותי. שוב אראה את סלונים היקרה שלי, שהשתחררה מהעול הפולני. שוב אפגש עם דודתי, שלא שכחתי ואשר, כידוע לך, שמה ברטה. אגב, בחלומותי היא ואת מתמזגות לדמות אחת (ל).

ואכן הריץ מיד לנסקי מכתב למשפחת אוסקא. על מכתב זה נתקבלה תשובה מבן הדוד בצורת שיר, שבו משולבת פראזיאולוגיה סוביטית, כנדרש באותם הימים, עם שמחה על חידוש הקשר עם חיים לנסקי (מה). הקשרים בין המשורר עם בני משפחתו התהדקו אחר שחרורו של המשורר והוא, כנראה, אף שקל באפשרות לבוא ולהתיישב בעיירת ילדותו. המכתבים הפשוטים היוצאים מן הלב הדואב של דודתו היו ללנסקי קרן אור בחייו העגומים במאלאיה וישרה ועליהם כתב :

יתברך ויתעלה שמו של המקדים רפואה למכה. "הנגדים" לדבריה הארסיים של זוגתי הרי המה מכתביה של בתיה אחרת, של דודתי מדרצי'ן. כל טור מתחיל ב"חיימקה" ומסתיים ב"חיימקה". אפילו רובלים אחדים שלחה לי להוצאה. אכן זאת היא אהבה שאינה תלויה בדבר ! (לו).

אולם לא היה בכוחה של אהבה זו כדי להפיח במשורר רוח של יצירה. החיים האפורים במאלאיה וישרה, הניתוק מאשתו ומבתו, שאותן אהב וחש כלפיהן רגשי אשמה כגורם העיקרי לסבלן, ריפו את ידיו של לנסקי. ב-7 ביוני 1941 כתב איפוא לדידו חיים רייווה :

38 עיין בדברי אברהם קריב, לנסקי, 1954, עמ' 18—20; לנסקי, 1960, עמ' 16—18, 28—32.
39 על קשרים אלה מעיד שירו של לנסקי "מכתב ארוך" שנכתב בתרפ"ט. בשיר זה נאמר : "שלישית — באסרו'הג, למולנו — / למזל טוב נוספה תנקת יפה יתר. / לאה קראנו לה בשם אמנו. / והירשלי . . . אותו עודך זוכר. /" (לנסקי, 1960, עמ' 49—59). לאה המוזכרת בשיר היא בת של דודתו בתיה (באשקע).

40 אחר מותם של סבו וסבתו של לנסקי, טיפלה בו בתיה דודתו. ראה אלפר, עמ' 135, 137.

גם חשק וגם רצון אין לי לכתוב. אף מראה הדיו כשהוא לעצמו מעיר בקרבי רגש בחילה עד כדי הקאה. מה זה השפיע עלי? המזג האוויר המנוול, המכתביו של אבי היקר, שעות השמירה שאני עומד לפני אחת החנויות מדי יומיים מהשעה השביעית בערב עד התשיעית בבוקר, או תריסר פעוטותיה של בעלת הבית מחרישות את אזני בצריחותיהן וברעש קפיצותיהן? (לח).

יש מקום להניח, כי תחושה זו של נטישת היצירה היתה אצל לנסקי בת חלוף ואולי נזכה עוד, כי השירים מן השנים האחרונות לחייו אף הם יגיעו לידינו. מן המכתב ברור איפוא, כי באמצע 1941 היה לנסקי במאלאיה וישרה ולא במחנה הסגר, כעדותו של יוסף רכנ⁴¹. האגרת האחרונה של לנסקי המתפרסמת כאן היא מ-24 במאריס 1943. על אף שקטעים רבים באגרת זו אינם קריאים והיא כתובה בפזור נפש, הרי ניתן להסיק, כי בעת כתיבתה לא היה לנסקי במחנה הסגר, כפי שמסתבר מן הפיסקה הבאה:

שעות שאתה צריך לבזבז כדי להשיג ב' ק"ג לחם ולא תמיד העמידה בתור נושאת פרי [...] גריסים [...] דוחן אינם כלל בנמצא. והאכילה במסעדה לא לפי כיס. בקיצור — "זכרנו את הדגה אשר אכלנו במצרים חינם". שם לכה"פ לא דאגתי ליום המחר. גם טבק למקטרתיה היה לי [...]. כאן אפילו מחורקה פשוטה אין להשיג (לט).

לנסקי נזכר איפוא בגעגועים בשנים, שבהם היה במחנה הסגר, ששם לכל הפחות לא היה עליו לדאוג ליום המחר. באותו זמן נותק לנסקי מרעיתו ובתו ועל כך כתב: "הודיע לי בברור מה קרה ליקירי, האמנם נפלו לאותו משכב אשר לא מכבר קמתי ממנו" (לט). אך בני ביתו לא נאסרו, כפי שהעיד בפני מיכאל סלונים, מוסר האגרות, אלא פונו מלנינגראד עם התקרב הצבא הגרמני לעיר. במקום הפיגוי נפטרה רעיתו של לנסקי — בתיה, והבת — תמר, נלקחה לבית-ילדים. אחר המלחמה שבה הבת ללנינגראד, עכדה כפועלת פשוטה בבית-חרושת והתגוררה בבדידות בחדר קטן ומוזנח. מדי פעם היו מבקרים אותה אחדים מחברי "החלוץ" לשעבר, שזכרו לה זכות אבות והוקירו את אביה המשורר העברי. באחד מביקורים אלה, בשנות השישים, נוכח אחד מידידיה של תמר לנסקי (שמה הרשמי תמרה שטיינסון), כי חדרה חתום בחותם הרשות. אחר בירור נודע לאיש, כי תמר נפטרה בבדידות ומאחר שלא היו לה יורשים נחתמה הדירה וכל המצוי בה עתיד היה לעבור לידי המדינה. מפגישותיו הקודמות עם תמר ידע האיש כי הבת שומרת מכל משמר על שרידי ארכיון אביה ולכן פנה לרשות וטען, כי בחדרה של תמרה שטיינסון נמצאים חפצים פרטיים שהשאיל למנוחה. הדירה נפתחה איפוא והאיש לקח את צרור התעודות. תעודות אלו היו גנוזות בידי לוקחן עד אשר נודע לו כי מיכאל סלונים, בנה של חברת "החלוץ" לשעבר, עולה לארץ. לפני עלייתו של סלונים בא אליו בעל המכתבים, סיפר על גורל משפחת לנסקי ומסר את האגרות על מנת שיועברו לארץ. בכך עשה איפוא ידיו ומוקירו של חיים לנסקי חסד אחרון למשורר עברי בבריית-המועצות שזמן ומקום פטירתו לא נודעו.

41 ראה הערה 34 לעיל.

